

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • sayı/issue: 1 •(Haziran/June 2023): 244-264

**Kelami Bir Paradigma Olarak İlk İnsan Ontolojisinin
Kaynaklarına Eleştirel Bir Yaklaşım**

*A Critical Approach to the Sources of Early Human
Ontology as a Theological Paradigm*

Ümit ELSÖZ

Dr., Eskişehir Anadolu Lisesi
Dr., Eskişehir Anatolian High School
Eskişehir/Türkiye

✉ umitelsoz@gmail.com orcid.org/0000-0002-4796-104X

Makale Bilgisi / Article Information
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 05.01.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 31.05.2023
Yayın Tarihi / Published: 15.06.2023

Atıf/Cite as: Elsöz, Ümit. "Kelami Bir Paradigma Olarak İlk İnsan Ontolojisinin Kaynaklarına Eleştirel Bir Yaklaşım". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/1 (Haziran 2023), 244-264. <https://doi.org/10.52637/kiid.1229671>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Ümit ELSÖZ | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Kelami Bir Paradigma Olarak İlk İnsan Ontolojisinin Kaynaklarına Eleştirel Bir Yaklaşım*

Öz

İnsanın yeryüzü serüveni hakkında merak ettiği en önemli konulardan biri ontolojik kimlik arayışıdır. İnsan, varlığına dair tarihi, dini ve bilimsel olarak elde ettiği birçok bilgiyi değerlendirmiş ve her çağda bir varoluş teorisi geliştirmeye çalışmıştır. Bu bazen tarihi köklerine dönerek bir sondaj yapmayı, bazen elindeki dini ve/veya bilimsel veriyi analiz etmeyi bazen de çevresindeki kültürlerin sahip oldukları varoluş teorilerinden yararlanarak kendi varlık süreçlerini anlamlı kılacak bir anlatıyı benimsemesini sağlamıştır. Bu mantıktan hareketle ilk insanın kimliği konusu her çağda edinilen bilgiler ışığında farklı anlatımlarla yeniden ele alınarak anlatımı bazen değişen bazen de eklenen yeni bilgilerle şekillendirilen hikâyeler, mitolojik ya da dini referanslarla zihin dünyasına sunulmuştur. Aynı kurgunun İslam düşünce dünyasında da benzerliklerin veya farklılıkların yaşanması ihtimaline karşılık ilk insan sayılan Hz. Âdem ve kıssasına dair verilerin bilgi kaynaklarının incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada Âdem kavramı semantik yönden ele alınmakta ve mitolojilerden başlayarak günümüze değin ilk insanın varoluşuna dair anlatılar incelenerek değerlendirmelerde bulunulmaktadır. Kökenine ilişkin birçok kültür ve dini inanışta kullanılan Âdem isminin geçirdiği semantik sürecin incelenmesi konuya ilişkin kanaatleri daha belirgin bir hâle getirmektedir. Çünkü Âdem kelimesinin zengin bir anlam içeriğine sahip oluşu; bu varlığın yapısal özelliği, kıssa içindeki önelliği, türüne dair kapsayıcılığı ve cinsiyeti hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca bu kelimenin hangi inanışlarda nasıl anlaşıldığının incelenmesi, konuya ilişkin ayrıntıların ortaya çıkışı ve nasıl şekillendiğinin anlaşılması, İslam kültürünün geçmişin bilgisinden ne kadar etkilendiğini anlamak bağlamında önemini vurgulamaktadır. Mitolojik anlatılarda insanın yaratılışına dair göze çarpan ilk konu, tanrıların kendileri için yeryüzünü imar etmek amacıyla yarattıkları insanı bizzat yeryüzünde var etmiş olmalarıdır. Benzer üsluplarla yaratılışı anlatılan ilk insan, bazen topraktan meydana gelirken bazen basit bir gerekçe ile herhangi bir şeyden bazen de doğumla yeryüzünü teşrif etmiştir. Ayrıca ilkel, antik ve doğu mitolojilerinin tanrıça motiflerinde Kitab-ı Mukaddes'in sunduğu ataerkil kabulün aksine kutsallığın dışı varlıklarla da temsil edildiği görülmektedir. Bu durum aslında başlangıçta insan cinsinin herhangi birinin diğerinden önce ve değer bakımından üstün olmadığını, görev ve sorumluluklar bağlamında eşit bir yapıda olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak daha sonraları bu durumun kurumsallaşan dinlerde erkek lehine üstünlüğe dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Ehl-i Kitap açısından ilk insan konusu incelendiğinde konunun mecrası insan odağından bütün bir ırkı ilgilendiren boyuta taşınmaktadır. Burada Hz. Âdem'e Yaratıcı tarafından verilen özel yetilerle elde ettiği "kutsallık", Yahudi ırkının da kutsal sayılmasına imkân sağlaması yönüyle Hz. Âdem'in ve kıssasının önemini artırmaktadır. Hıristiyanlık açısından ise Hz. Âdem'in işlediği günah dolayısıyla insanoğlunun da cennetten çıkmasına sebep olarak gösterilen "aslı günah" olgusu ve vaftiz geleneği dikkate alındığında konu Yahudiliğin aksine günah teolojisine dönüştürülmektedir. Bilgi ve kültür etkileşimlerinin olduğu bu anlatımların, Kur'ân'a aykırı olan kısımları hariç, anlatılardaki iddialar ve görüşler neredeyse İslam kültür ve geleneğinin kabulleriyle uyum göstermektedir. Bunun sebebi olarak da iç içe yaşanan bölgelerin topluluklarının birbirleriyle birçok yönden etkileşimde oldukları görülebilir. İslam düşünce geleneğinde de ilk insanın yaratılış sürecini anlatan ayetler ışığında yapılan yorumlar dikkate alındığında, bölgesel anlatımların benzer yönlerinden etkilendikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Mezopotamya kültürlerindeki yaratılış hikâyelerinin, üslubu bakımından ortak bir anlatım etrafında birleşerek birbirleriyle uyum içinde olmaları, yaratılış konusunda ilk insan ile ilk peygamberin farklı kişiler olduğu düşüncesinin oluşmasını engellemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Ontoloji, Yaratılış, İlk İnsan, Âdem.

* Bu çalışma "Ontoloji, Bilgi ve İman Bakımından İlk İnsan Olarak Âdem" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

A Critical Approach to the Sources of Early Human Ontology as a Theological Paradigm*

Abstract

One of the most important issues that people wonder about their adventure on earth is the search for ontological identity. People evaluated many historical, religious and scientific information about human existence and tried to develop a theory of existence in every age. This enabled him sometimes to make a sounding by going back to his historical roots, sometimes to analyze the religious and/or scientific data he had, and sometimes to adopt a narrative that would make his own existence processes meaningful by making use of the existence theories of the cultures around him. Based on this logic, the subject of the identity of the first human being was reconsidered with different narratives in the light of the information obtained in each age, and the stories, whose narration was shaped by sometimes changing and sometimes adding new information, were presented to the world of mind with mythological or religious references. In case of the possibility of experiencing similarities or differences in the world of Islamic thought of the same fiction, there is a need to examine the information sources of the data about the Prophet Adam and his story, who is considered to be the first human being. At this point, the concept of Adam is discussed in terms of semantics and the narratives about the existence of the first human being from the mythologies to the present are examined and evaluated. Examining the semantic process of the name Adam, which is used in many cultures and religious beliefs regarding its origin, makes the opinions on the subject more evident. Because the word Adam has a rich meaning content; the structural feature of this entity, its subjectivity in the story, its inclusiveness of its type and its gender provide important clues. In addition, examining how this word is understood in which beliefs, the emergence of details on the subject and understanding how it is shaped reveals its importance in terms of understanding how much Islamic culture was affected by the knowledge of the past. The first thing that stands out about the creation of man in the mythological narratives is that the gods created man on earth in order to rebuild the earth for them. The first human, whose creation is described in similar styles, sometimes came from the earth, sometimes from anything for a simple reason, and sometimes by birth. In addition, in the goddess motifs of primitive, ancient and eastern mythologies, it is seen that holiness is also represented by feminine beings, contrary to the patriarchal acceptance presented by the Bible. In fact, this situation is important in that it shows that one of the human species is not superior to the other in terms of value and that they are in an equal structure in terms of duties and responsibilities. However, later on, it is understood that this situation evolved in favor of men in institutionalized religions. When the subject of the first human being is examined in terms of the People of the Book, the medium of the subject is moved from the focus of human to the dimension that concerns the whole race. Here, the "holiness" that the Prophet Adam acquired with the special abilities given to him by his Creator increases the importance of the Prophet Adam and his story in terms of enabling the Jewish race to be considered holy. However, in terms of Christianity, when the "original sin" phenomenon and baptism tradition, which is shown as the cause of the human being to leave heaven due to the sin committed by the Prophet Adam, is taken into account, the subject is transformed into sin theology, unlike Judaism. Except for the parts that contradict the Qur'an, the claims and opinions in these narratives, where there is information and culture interaction, are almost in harmony with the acceptances of Islamic culture and tradition. As the reason for this, it can be seen that the communities of the intertwined regions interact with each other in many ways. Considering the interpretations made in the light of the verses describing the creation process of the first human being in the tradition of Islamic thought, it is understood that they were influenced by similar aspects of regional narratives. In addition, the fact that the creation stories in Mesopotamian cultures were in harmony with each other by uniting around a common narrative in terms of style prevented the formation of the idea that the first man and the first prophet were different people in terms of creation.

Keywords: Kalam, Ontology, Creation, First Man, Adam.

---

* This article is extracted from PhD dissertation entitled "Adam as the First Human Being in Terms of Ontology, Knowledge and Faith", (PhD Dissertation, Selçuk University, Konya/Turkey, 2022).

GİRİŞ

Tarih boyunca yapılan araştırmalar insanın fizyolojik, psikolojik, sosyolojik yapısı, inanç ve kökenine dair ürettiği teoriler henüz tam anlamıyla insanı tanımlama konusunda başarıya ulaşabilmiş değildir. Çünkü insanı ele alan birçok bilim dalı ulaştığı yeni bulgular ışığında onun çok daha karmaşık ve gizem dolu bir varlık olduğunu gözler önüne sermektedir. Modern zamanlarda geliştirilen biyoloji, antropoloji, embriyoloji, arkeoloji vb. bilim dallarının, insanlık tarihi hakkında ilkel ile günümüz insanı şeklindeki nitelemeleri, insanlık tarihinin ne zaman, nerede, nasıl ve kiminle başladığı hakkındaki sorgulamalarıyla din-bilim ilişkisi çerçevesinde günümüz bilimsel yöntemleriyle bir kez daha ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Yaratılışın aşamaları anlatıldığı Kur'an-ı Kerim'de akıl-vahiy, din-bilim uzlaşısı noktasında bilimsel teorilere uygun teferruatlı bir anlatımla insanın varoluşu dikkatlere sunulmaktadır. Zira günümüz bilim dünyasının geliştirdiği ve Kur'an'ın varlık ve evren hakkında verdiği bilgilerle uyumlu bilimsel bilgilere rastlamaktayız. Ancak varlık ve evren konusundaki açıklamaların bilimsel ve dinî bilgi etkileşiminden uzak bir şekilde izah edilmeye çalışılması, dini bilgi ile bilimsel verilerin birbiriyle çatıştığı ve birbirlerini reddettikleri veya bağımsız birer disiplin olarak birbirlerinden uzak çalışmalar yaptıkları izlenimi vermektedir. Ancak dünya tarihinde her iki disiplinin birbiriyle uyumlu veriler ortaya koyarak hayatı anlamlandırma konusunda birbirini etkileyebilme kabiliyetine sahip uzlaşmacı bir yöntemle hareket ettikleri de görülmektedir.¹ Bu noktada Kur'an'ın insan hakkında bilinçsiz ilkel varlık olarak beşer² ve bilinç kazanmış birey olarak halife³ kavramlarını kullanması özellikle insan ontolojisi konusunda modern biyolojik evrimcilerin görüşlerine⁴ paralel bazı ipuçları sunduğu fikrini doğurmaktadır.

Bugünkü teknolojik gelişmeler ve modern bilim dünyası tarafından yapılan birçok çalışma, ideolojik birtakım sebeplerle dinin karşısında bir rakip veya farklı bir dünya görüşü olarak sunulmaktadır. Buna bağlı olarak âlemin yaratılışı ve insanın dünyadaki yeri noktasında bilimsel bilginin, ilahî dinlerin temel inançlarıyla çatıştığı izlenimi verilmektedir. Ayrıca günümüz ateist düşünürlerin birçoğunun metafizik kaygılar sebebiyle toplumsal konulara rehberlik yapmada bilimsel bilginin yegâne doğru olduğu fikriyle dogmatik bir yapıya büründüğü de görülmektedir. Doğa bilimleri dışında kalan bilgi türlerinin gayrimeşru sayılması bilim ve din arasında ikilik oluşturmaktadır. Buna karşın dinî yorumların öznel yaklaşımlarla ürettiği bilgilerin bilimsel verilerden farklı oluşu da dinî yorumların sorgulanmasına yol açmaktadır. Çünkü insanın yaratılışı konusunun ele alındığı Kur'an yorumlarının zenginliğine rağmen modern bilim çalışmalarına katkı sağlayamadığı görülmektedir. Günümüzde ilk insanın cinsiyeti, tarih sahnesinde yer aldığı zaman dilimi, öncesi ve sonrası gibi daha birçok konu ikna edici bir şekilde izah edilebilmiş de değildir. Yine ilk insan hakkında günümüze kadar aktarılmış birçok bilginin hangi kaynaklardan beslendiği ve özellikle İslam inancının ilk insan ve kıssasına ilişkin görüşlerini şekillendiren kaynakların hangileri olduğu ve ne şekilde konuyu etkilediği çözülmesi gereken bir başka sorundur. Bu çalışmada özellikle ilk insanın kimliğine ilişkin bilimsel veriler karşısında ilahi vahyi yorumlayan görüşlerin tutarlılıkları ve inanç oluşturmadaki geçerlilikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

---

¹ Francis S. Collins, *Tanrı'nın Dili (Bilim Tanrı İncisiyle Uzlaşabilir mi?)*, çev. Harutyun Parlak (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2008), 13.

² el-A'râf 7/189.

³ el-Bakara 2/30.

⁴ Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan* (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 8-15; Allan Wilson'a göre insan, "90.000 ile 180.000 yıl öncesinde Afrika'dan göç etmiştir. Bu varyasyonun modern "İnsan" hâline gelmesi Afrika'da 140.000 ila 290.000 yıl önce ortaya çıkmıştır. Afrika'dan ayrılma süreci için hazır olma süresi yaklaşık 100.000 yıl sürmüştür. Çoğunluğu geride kalmış ve insan çeşitliliğinin oluşumunu sağlamıştır." Josef H. Reichholf, *İnsanın Evrimi*, trc. Nilüfer Epeçeli (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 24.

İnsanın kökenine ilişkin zengin bir anlam içeriğine sahip “Âdem” kelimesinin geçirdiği semantik sürecin incelenmesi, bu varlığın yapısal özelliğine dair mahiyetinin, kısaca içindeki özelliğinin, türüne dair kapsayıcılığının ve cinsiyetinin belirlenmesinde konuya ilişkin kanaatleri daha belirgin hâle getirecektir. Şimdi bu açılardan kavrama dair yapılan açıklamaları aktarmaya ve incelemeye çalışalım.

1. SEMANTİK KÖKEN BAKIMINDAN ÂDEM KAVRAMI

İnsanın yaratılış süreci ile ilgili çoğunluğu Mekkî surelerde yer alan ayetlerde nefis-i vâhide⁵, el-insan⁶, beşer⁷ ve halife⁸ kavramlarını kapsayacak genişlikte bir anlam içeriğine sahip Âdem⁹ kelimesinin seçildiği görülmektedir.

Bu ismin kökenine ilişkin görüşler tartışmalı olup, kökeninin hangi dilde ne olduğu ve hangi anlamlara geldiği hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. “Edime” kökünden türeyen ve özel ismi Âdem olarak verilen ilk insan kavramının esmer, katık, prototip, örnek, derinin içi, tabaklanmış deri anlamında toprak ile ilişkilendirilirken insicam/uyum ya da ülfet, yakınlık ve bir şeye ulaştırıcı vesile/aracı anlamında insanı nitelemek için kullanıldığı görülmektedir.¹⁰ Deri, kabuk gibi anlamlara gelen beşer¹¹ kelimesinin de kadın ve/veya erkek insan türünün bütün fertlerini ayrı ayrı ifade ettiği düşünülebilir.

Âdem kelimesinin herhangi bir şeyin görünen dış yüzeyi anlamında kullanılan Arapça bir kelime olduğu¹² görüşünde olanlara karşın bu ismin A’cemî bir kelimedenden türediği de söylenmiştir.¹³ İbrânicede ve Süryanicede toprak anlamına gelen bir kelime karşılığında kullanıldığı iddia edilmiştir.¹⁴ İslam kültüründe ise Âdem kelimesinin ten renginin esmerliği veya beyazlığıyla ilişkilendirilerek renk ve karakter farklılığına işaret etmesi için verildiği ifade edilmiştir.¹⁵ Rivayete göre Allah’ın, Âdem’i yeryüzünün her bölgesinden alınan toprakları birleştirerek yarattığı¹⁶ ve bu toprak çeşitliliğinin de Âdem’in neslindeki insanların değişik yapılarına ve farklı karakterlerine açıklık getirecek birer delil niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Allah’ın üflediği ruh kavramıyla Arap dilindeki “yemeğin katığı” anlamına

⁵ en-Nisâ 4/1; el-A’râf 7/189; ez-Zümer 39/6; er-Rûm 30/21; eş-Şûrâ 42/11; bu ayetlerde de insanlar için eşler yaratıldığı şeklinde ifadeler mevcuttur. Ancak el-A’râf 189. ayette geçen nefis-i vâhide kavramıyla ilk insanın kastedildiği konusu üzerinde ciddi çalışmalar yapılmamıştır.

⁶ İnsan kelimesinin geçtiği; en-Nisâ 4/28; Yûsuf 12/5; el-İsrâ 17/13, 53; Kâf 50/16; en-Necm 53/39; er-Rahmân 55/3; el-İnsân 76/1-2; en-Nâziât 79/35; el-İnşikâk 84/6; el-Beled 90/4; et-Tîn 95/4; el-Alak 96/2. ayetlerde insan cinsinin tamamı kastedilmektedir.

⁷ el-Hicr 15/26; en-Nahl 16/4; el-Mü’minûn 23/12; es-Secde 32/7; Yâsin 36/77; er-Rahmân 55/14; el-İnsân 76/2; el-Alak 96/2. ayetlerde ilk insan (Âdem) ve beşer olan (Âdem) kastedilmektedir.

⁸ el-Bakara 2/30.

⁹ el-Bakara 2/32.

¹⁰ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Alî Ebu’l-Fadl Cemâlû’d-Dîn, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru’s-Sâdır, h. 1414), “edm” md., 44-45; Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sıhahu’l-‘Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr ‘Attâr (Beyrut: Dâru’l-İlmi lil-Melâyin, 1990), 5/1858-1859; Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhir’l-kâmûs* (Kuveyt: Dâru’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1965), “edm” md., 31/190-191.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 413-414.

¹² Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sıhahu’l-‘Arabîyye*, “edm” md., 5/1858-1859; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli ‘âyi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), 1/480; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, nşr. Ahmed Berdûnî-İbrâhîm Atfîş (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1964), 1/279.

¹³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/417-418; Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd İbn Ömer, *el-Keşşâf ‘an hakâiki’t-tenzîl* (Riyâd: Mektebetü’l-‘Abîkân, 1418/1998), 1/252.

¹⁴ İsmail Hakki İzmîrli, “Âdem” md., *İslam Türk Ansiklopedisi* (İstanbul: Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1941), 1/128.

¹⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, ts.), “Sünnet” 16; Muhammed b. İshâ b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî-İbrâhîm ‘Atve (Mısır: Şerîketü’l-Mektebe, 1975), “Tefsîr” 2/1.

¹⁶ el-İnsân 76/2.

gelen Âdem kelimesi aynı mana için kullanılmaktadır. Aynı şekilde bazı hadislerde bu anlamı destekleyen ülfet kelimesinin de Âdem kavramıyla ilişkilendirildiği görülmektedir.¹⁷

Âdem kelimesinin farklı kültürlerde de yer aldığı görülmektedir. Sümer dilinde bu kelime babam; Babil kaynaklarında çocuk, genç; Sâbiî dilinde ise kul anlamında kullanılmaktadır.¹⁸ İbrânîce'nin Sâmi dilleri içerisinde adamah şeklinde kullanılan ve toprak anlamına gelen bu kelimenin, insan cinsini ifade maksadıyla kullanılan adam ismiyle ilişkili olduğu görülmektedir.¹⁹

Yukarıdaki açıklamalardan bu kelimenin hangi inanışlarda nasıl anlaşıldığının incelenmesi, konuya ilişkin ayrıntıların ortaya çıkışı ve nasıl şekillendiğinin anlaşılması İslam kültürünün geçmişin bilgisinden ne kadar etkilendiğini anlamak açısından önemlidir. Bu bağlamda İslam öncesi mitolojilerde ve kurumsal dinlerde ilk insan ve Âdem kavramı hakkındaki söylencelere göz atmak yerinde olacaktır.

2. İSLAM ÖNCESİ MİTOLOJİK ANLATILARDA İLK İNSAN ONTOLOJİSİ

Yunancadan aktarılan mitoloji kelimesi toplumların mitlerinin yazılı olduğu metinleri ifade etmektedir. Politeistik bir anlatım içermesi sebebiyle Kur'ân'daki esâtîr kavramının karşılığı olarak yorumlanan mitolojiler,²⁰ geniş bir anlam yelpazesine sahip²¹ ve kültürel bir kaynak olması bakımından eski inanışlara ve felsefi düşüncelere ait veriler içermektedir. İslam öncesi Arap şiiri eserlerinin anlaşılabilmesi ve eski milletlerin tarihinin kavranabilmesi için mitolojik anlatıları bilmek oldukça önemlidir.²²

En eski kültür kaynağı sayılan ve belge niteliği taşıyan mitolojilerde ve eski inanışlarda ilk insan olarak Âdem'in nasıl oluştuğu hususunda bazı görüşler ortaya atılmış ama menşei ve şahsiyeti konusunda net bir inanış oluşturulamamıştır. Buna karşılık insanoğlunun yaratılışı ve yeryüzü macerası konusunda mitolojilerde değişik görüşler de bulunmaktadır. Şimdi de tarih sahnesinde yer almış milletlerin mitolojilerinde yaratılış ve ilk insan konusunun nasıl işlendiğine değinelim.

Sümer tabletlerindeki anlatılardan aktarıldığı üzere, evrenin yaratılışının hemen ardından Sümerlerin bilgelik tanrısı Enki, varlıkları yaratma görevini verdiği İlk Deniz'e verir. O da tanrılara hizmet etmek üzere ilk yaratılan erkek olacak şekilde insanı yaratır. Daha sonra toprak tanrısı Ninmah denizin dibinden kil alır ve altı değişik tipte birey şekillendirir.²³ Görüldüğü üzere Sümer mitolojilerinde ilk insan, erkek olarak yeryüzünde tanrılara hizmet etmesi amacıyla yaratılmıştır. Ayrıca Sümerlerin anlatımlarında insan türlerinin oluşumundan da bahsedilmiş, insan çeşitliliği izah edilmeye çalışılmıştır.

Mısır mitolojisinde ise yaratılış konusu ile ilgili birçok anlatım bulunmaktadır. Buradaki anlatılarda insan, Mısır'ın kudretli tanrısı Ra'nın gözyaşlarından meydana gelmiş ve insanların yaşaması için yeryüzü ve gökyüzü yine onun tarafından yaratılmıştır.²⁴ Bir başka anlatıya göre ise eski Mısır mitolojisinde evren önce onu yaratacak tanrıların doğmalarıyla başlar. Tanrı Osiris ile Tanrıça İsis'in cinsel birlikteliklerinin bir neticesi olarak meydana gelen Horus, yeryüzündeki insanın ilk temsilcisi olarak kabul edilmektedir.²⁵ Mısır'ın ilk kaynakları dikkate alındığında ilk yaratılan insanın eril veya dişiliği göze

¹⁷ Isfahânî, Râgıb Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. nşr. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, h. 1412), "Âdem" md., 70; Kurtûbi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/417-418; Kâdî Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mera'sîlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, h. 1418), 1/68.

¹⁸ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 1/358.

¹⁹ İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunûsiyye, 1984), 1/408.

²⁰ Şemseddin Sami, *Esâtîr* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1296), 7.

²¹ Ramazan Adıbelli, *Mircea Eliade ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 194-197.

²² Şemseddin Sami, *Esâtîr*, 7-8.

²³ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, trc. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1999), 132-141.

²⁴ Baki Adam-Ahmet Güç, *Dinler Tarihi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 522.

²⁵ William Neil, *Harper's Bible Commentary* (New York: 1975), 15; Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi: Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*, trc. Komisyon (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2003), 265-266.

çarpmamakta, ancak tanrıların cinsiyetine yer verilmesiyle insanın atası olarak tanrılar gösterilmektedir.

Yunan mitolojisinde evrenin ve insanın yaratılışı politeist bir anlayışla, tanrılar çağına ait bir dönemde yine tanrılara ait bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶ İnsanın yaratılışına ilişkin görev ve sorumluluk Titan Prometheus'a ve onun kardeşi Titan Epimetheus'a verilir. Varlıkları yaratma işine önce Epimetheus başladığı için insanı yaratmazdan evvel en kaliteli özellikleri diğer canlılardan hayvan türlerine bahşeder. Kuvvet, çeviklik, kurnazlık, cesaret, kürk, tüy, kanat ve kabuk türünden nitelikleri ilk önce insan dışındaki varlıklara dağıtır ancak sonunda pişman olur. Kardeşine durumu anlattıktan sonra Prometheus, insanoğlunu bütün yaratıklardan üstün kılmanın bir yolunu bulmaya çalışır. Tanrılara özgü zekâyı, duygusallığı ve birçok yeteneğe sahip toprağı suyla karıştırıp soylu bir biçim verdikten sonra onu taltif ederek üstün yeteneklerle donatır. Sonra da kendisine verilen bu üstün yeteneklerini daha iyi kullanabilsin, dünyayı bütün yönleriyle görebilsin, hem aydınlansın hem de aydınlatsın diye gökyüzündeki güneşten aldığı ateşi yeryüzüne indirir. Ateşi korunma bakımından hayvan kürklerinden, cesaretlerinden ve çevikliklerinden üstün olmasını istediği insanın hizmetine sunar.²⁷ Tanrılara benzeyen bir surette var edilen insan, kendisinden beklenen sorumlulukları daha iyi bir şekilde yerine getirebilmesi için ışık ve ateş de verilerek dünya yaşamı başlatılmış olur.²⁸ Bundan sonra toprağı işleyerek hayata tutunan insan, tanrıların kendisinden beklediği görevleri yerine getirmeye çalışır.

Yunan Mitolojisinde baş tanrı kabul edilen Zeus; "herkesin armağanı" anlamına gelen Pandora isminde güzel ve sevimli bir kadın var eder.²⁹ Zeus tarafından insanlara bir ceza olması için yaratılan Pandora, Epimetheus'a eş olarak verilmiş ve bütün insanların anası olması sağlanmıştır.³⁰ Kötülüklerin yeryüzüne dağılmamasını sağlayan bir küpün koruyuculuğu görevi Epimetheus'a verilmiştir. Ancak o, Pandora'nın da ısrarları sonucu birlikte küpün açılmasına sebep olmuşlardır. Böylelikle insanların sıkıntı ve zorluk çekecekleri kötülükler yeryüzüne dağılmış olur.³¹

Epimetheus'un Âdem olduğuna dair bilgilerin bulunduğu³² Yunan mitolojisinde insanın yaratılışı hikâyesi, sofistike bir anlatıma sahiptir. Ayrıca insanın su ve toprak kullanılmak suretiyle çamurdan yaratıldığının anlatıldığı bölüm,³³ ilahi dinlerin verilerine benzer bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

Babil Mitolojisi M.Ö. 2500 yıllarına dayanan ve Ortadoğu söylencelerini içinde barındıran en eski yazılı edebiyata sahiptir. I. Babil Hanedanlığı dönemini yansıtan tabletlerde, tanrıların isteği üzerine öldürülmüş bir başka tanrının kanıyla karıştırılan balçık toprağından insanın yaratıldığı anlatılmaktadır.³⁴ Bu yazıtların bildirdiğine göre insana benzer davranışlar sergileyen tanrılar yeryüzünde çok güzel bir tapınak inşa eder ve bu tapınakta kendisi adına iktidarını koruyacak, bakımını ve onarımını sağlayacak, ayrıca tanrıların ihtiyaçlarını karşılayacak, kendileri için sunaklar yapacak ve kurbanlar getirecek kullar olmaları için insanı yaratır. Bu durumda insanın görevi de yine tanrılara hizmet etmektir. Ayrıca yaratılan bu ilk insan, ırkına çoban olacak, ibadet ve ayinleri belirleyecek bir önder konumundadır.³⁵

Kuzey Avrupa mitolojilerinde ilk insanın nasıl oluştuğu ve yeryüzü serüvenine göz atacak olursak yaratılış hikâyesi dünya merkezli bir anlatıma sahiptir. Bu anlatılara göre ilk

²⁶ Colette Estin-Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, trc. Musa Eran (Ankara; Tübitak Yayınları, 2002), 122-129; Stephen P. Kershaw, *Yunan Mitolojisi Rehber Kitabı*, çev: Şefik Turan (İstanbul: Salon Yayınları, 2018), 89.

²⁷ Edith Hamilton, *Mitology*, trc. Ülkü Tamer (İstanbul: Varlık Yayınları, 1994), 47.

²⁸ Yaşar Atan, *Akdeniz Mitolojyasından Efsaneler* (İstanbul: Evrensel Yayınları, 2011), 399-400.

²⁹ Hamilton, *Mitology*, 48.

³⁰ Colette Estin-Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, 130.

³¹ Colette Estin-Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, 130-131; Hamilton, *Mitology*, 47.

³² Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), 103, 123.

³³ Hamilton, *Mitology*, 51.

³⁴ Alexander Heidel-Enüma Eliş, *Babil Yaratılış Destanı*, trc. İsmet Bikan (Ankara: Ayraç Yayınları, 2000), 98.

³⁵ Alexander Heidel-Enüma Eliş, *Babil Yaratılış Destanı*, 117; Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, 252-254.

önce alevler saçan dünya, soğuyup buzullara dönüşmüştür. Buzullarda ilk olarak ortaya çıkan buz devleri buzul dönemlerinde yaşayan ilk canlılardır. Sıcak havanın yükselerek buzları çözmesiyle eriyen zehir köpüğünün damlalarından Ymir adında dev bir yaratık oluşur. Ymir'in uyurken terlemesi sonucu sol koltuk altındaki nemden bir adam ve bir kadın ortaya çıkar. Dolayısıyla yeryüzünün insanlarını bu canlılar yaratıp şekillendirmişlerdir.³⁶

Mitolojik anlatımlarda görüldüğü üzere ilk insan herhangi bir tanrı tarafından kendisi için yeryüzünü imar etmek amacıyla orada var edilmiştir. Birbirini etkileyen ve benzer üsluplarla anlatılan ilk insan, bazen topraktan yaratılırken bazen basit bir gerekçe ile herhangi bir şeyden bazen de doğumla yeryüzünü teşrif etmiştir. Ayrıca ilkel, antik ve doğu mitolojilerinin tanrıça motiflerinde Kitab-ı Mukaddes'in sunduğu ataerkil kabulün aksine kutsallığın dışı varlıklarla da temsil edildiği³⁷ görülmektedir. Bu durum aslında başlangıçta insan cinsinin herhangi birinin diğerinden önce ve değer bakımından üstün olmadığını, görev ve sorumluluklar bağlamında eşit bir yapıda olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak daha sonraları bu durumun toplumsal kültürün etkisiyle kurumsallaşan dinlerde erkek lehine evrildiği anlaşılmaktadır.

3. VAHYE DAYALI OLMAYAN DİNLERDE İLK İNSAN ONTOLOJİSİ

İnsanla var olan ve onunla varlığını devam ettiren din olgusu geçmişte olduğu gibi günümüzde de fert ve toplum açısından temel unsurlardan birini oluşturmaktadır. Tarihin hangi devrinde olursa olsun dinsiz insan bulunsa da bir toplumun toptan dinsiz olduğu görülmemiş, nerede bir toplum oluşmuşsa orada bir de inanış şekli veya din var olagelmıştır. Mitolojik anlatılarda geçen bazı hikâyelerin, beşerî dinlerde de benzer üsluplarla işlendiği görülmektedir. Bu açıdan ilk insan ontolojisine beşerî din anlayışları çerçevesinde nasıl yaklaşıldığını ele almak önem arz etmektedir.

Şintoizm'de insanın yaratılışı mitolojik anlatılara benzer şekilde, tanrılar arasında yaşanan mücadelenin geçtiği bir süreçte oluşmuştur. Tanrılar arasında yaşanan kaotik ortamda insan, ilahlardan birinin kanından meydana gelmiştir.³⁸

Hinduizm'de ise ilk insanın yeryüzü sahnesine çıkışı ile ilgili rivayetler, birçok dinde olduğu gibi tanrılar arasındaki çekişme sebebiyle oluşan büyük bir kaos ile başlatılır. Kaosun ardından kötü tanrılarının yenilgileri sonucu iyilik tanrıları düzenli bir evren yaratır.³⁹ Hinduizm'in eski mitolojik efsanelerinde insanların tanrılarla karşılıklı olarak evlilik yaptıklarına dair rivayetler de bulunmaktadır. Hint Vedalar'ında Tanrı Ağni'nin insan neslini doğurduğu zikredilmiştir. Bununla beraber genellikle insan neslinin güneş tanrısı Vivasvat'ın oğulları Manu ya da Yama'dan biri olduğu kabul edilir.⁴⁰ Bir başka anlatıya göre Brahma, sıkıldığı için birbirine sarılmış erkek ve dişi şeklinde yaratılan insanı birbirinden ayırarak yeryüzündeki insan çiftini oluşturur ve onların birleşmesinden de diğer insanlar meydana gelir. Ayrıca Hint ilahi kitaplarından Rig-Vedalar'a göre ilk yaratılan insan Puruşa, ondan da dişi yaratıcı olarak Viraj meydana gelir ve daha sonra insanlar doğum yoluyla yeryüzünde çoğalırlar. Buradaki anlatım Mezopotamya, Doğu ve Avrupa mitolojilerinin ilk insan için ürettikleri hikâyelerle benzerlik göstermektedir.⁴¹

Ortadoğu'da yer alan ve iyilik kötülük düalizminin temsilciliğini yürüten Sâbilik inancına göre ise; maddi hayatın yaratıcısı "Ptahil", Işık Tanrısı'ndan aldığı hayat nuruyla birlikte kaos hâlindeki kara sularının içine girer, hayat nuru yer altındaki suları kurutarak yeryüzünü meydana getirir. Ptahil tekrar Işık Tanrısı'na giderek, yarattığı dünyayı kendisi çekip çevirecek ve onun vekili olacak biri için izin ister. Böylelikle Işık Tanrısı, Ptahil'e izin

³⁶ Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, 332-338.

³⁷ Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi*, trc. Kudret Emiroğlu (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 17, 30.

³⁸ İlyas Makar, *İmânî* (Kahire: el-Kadâyâ el-Mesîhiyyetü'l-Kübrâ, 1981), 230.

³⁹ Demirci, Kürşat. *Hinduizm'in Kutsal Metinleri Vedalar* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1991), 55.

⁴⁰ A. Hilmi Ömer Buddha, *Dinler Tarihi* (İstanbul: Vakıf Yayınevi, 1935), 41-42.

⁴¹ Mircea Eliade, *Dinsel Düşünceler ve İnançlar Tarihi*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabaçlı Yayınları, 2003), 1/278-282.

verir ve ilk insanı yaratır.⁴² Ancak bu insanın Âdem olduğu belirgin değildir. Sâbiî kutsal metinlerine göre; “Ptahil dünyayı yarattıktan sonra Âdem’i kendi suretinde, Havva’yı ise Âdem’in suretinde yarattı”⁴³ ifadelerinden yaratılışın Âdem ile Havva yoluyla oluştuğu kabul edilir. Fakat Âdem ilk insan olmayıp⁴⁴ kendisine “el-Kinza” adlı kitap verilen ilk peygamberdir.⁴⁵ Sâbiîlik dininde ilk insanın ortaya çıkışı yaygın kanaat içeren ve tek düze bir anlatım olan erkek öncelikli yaratılış ön kabulünde birleştiği görülmektedir. Ayrıca Sâbiîlik inancında anlatılan hikâye, kendi dinlerine uyarlandığı şekliyle İslam kültüründeki anlatıma oldukça benzemektedir.⁴⁶

Eski İran inancında ilk insan hakkında nakledilen bilgiler az olmakla birlikte, elde edilen verilere göre Hz. Âdem ve Havva’nın yaratılışına benzemektedir.⁴⁷ Sâbiîlik inancına benzer özelliklere sahip olan ve aynı bölgede yaşayan Zerdüştlük inancında da yeryüzünün ve ilk insanın yaratılışı tanrıların aralarındaki mücadele içinde gerçekleşir. Ahura Mazda, yaratılışın ruhsal hâlden, maddesel hâle getirmekten önce gökte yaşayan ve önceden var olan Fravaşi adı verilen ruhlara, kötülüğün güçleriyle savaşmak için yeryüzünde, bedensel bir varoluşu kabul edip etmeyeceklerini sorar⁴⁸ ve Fravaşiler de bunu kabul eder. Bu da bedenlenmiş hayata, çalışmaya ve sonuçta maddeye bağlılığı zorunlu kılar.⁴⁹ Maddi yaratılış başlangıçta iyi ve mükemmel bir hâlde iken, Ehrimen’in saldırısı ile kötülük yeryüzüne girmiştir. Ehrimen’in saldırısı ilk insan kabul edilen ve “Konuşan Canlı Varlık” sayılan Kiyûmers’e yönelik olduğundan, onun aracılığıyla tüm insanlar kirlenmiş olur. Bundan sonra artık ilk insanın yaratılışı ile iyilik ve kötülük “karışım” halinde onun benliğinde yer alır. Yaratıldıktan sonra insanın görevi; karanlık maddesinde mahpus olan nur parçalarını içinde buldukları esaretten kurtarmak olacaktır. Daha sonra yine bu karanlık güçler, insanın tek başına kalmaması amacıyla ve ondaki nurani unsurlar tenasül uzvuyla daha fazla parçalanarak zayıflasın diye eşini de yaratmışlardır.⁵⁰

Mezopotamya kültürlerindeki yaratılış hikâyelerinin, üslubu bakımından ortak bir anlatım etrafında birleşerek birbirleriyle neredeyse uyum içinde olduğu görülmektedir. Ancak mitolojik anlatım üslubuyla sunulan veriler, insanın varlık ve anlam arayışına cevap arama niteliğinde kişisel yaklaşımlarından oluşan bilgiler içermektedir. Bilgi ve kültür etkileşiminin olduğu anlaşılabilir bu anlatımlardaki iddialar ve görüşler neredeyse İslam kültür ve geleneğiyle de uyum göstermektedir.⁵¹ İç içe yaşanan bölgelerdeki toplulukların, kendilerini ve üstünlüklerini ortaya koydukları köklerine ilişkin anlatıları birbirleriyle paylaştıkları ve bu anlatımların benzer yönlerinden etkilendikleri görülmektedir.

4. VAHYE DAYALI DİNLER AÇISINDAN İLK İNSAN ONTOLOJİSİ

4.1. Ehl-i Kitaba Göre İlk İnsan

Dinlere göre yeryüzünde hayatın nasıl başladığı kadar ilk insanın yeryüzüne nasıl geldiği önem arz eden bir konudur. Ehl-i Kitap sayılan Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerine göre hayatın özellikle insanın yaratılışının amacı ve varlığının kökeni gibi konular, Tanrı’nın vahiyle aktardığı mükemmel bir tasarım ve hikmet içeren eylemlerinin sonucu olarak görülmektedir.

Tevrat’ta ilk insanın ontolojisine dair anlatılar Tekvin bölümünde ayrıntılandırılırken İncillerde bu durum Yuhanna kitabı hariç neredeyse görülemez. İlk insanın ortaya

⁴² Genesis 1:26-27.

⁴³ Genesis 1:26-27, 2:21 vd.

⁴⁴ Günay Tümer, *Biruniye Göre Dinler* (Ankara: DİB. Yayınevi, 1975), 103; İlk insanın yaratılışı konusunda geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler* (Ankara: Vadi Yayınları, 1995), 93-97.

⁴⁵ Mustafa Erdem, *Hz. Âdem (İlk İnsan)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 9.

⁴⁶ Gündüz, *Sabiiler ve Son Gnostikler*, 93-117.

⁴⁷ Erdem, *Hz. Âdem*, 11.

⁴⁸ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/362.

⁴⁹ Mazdeizm’e göre, Mani’nin kökten dualizminin tam bir sapkınlık örneği için bkz. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 2/363.

⁵⁰ Annamari Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş* (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999), 96-97.

⁵¹ Erkan Yar, *Ruh ve Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 18.

çıkışı, cennet ve yeryüzü bağıntısının anlatıldığı günah ve düşüş konuları kutsal metinler içinde yer alırken diğer anlatılara ise kanonik⁵² metinler içinde yer verilmektedir. Ancak kanonik metinlerin ayrıntılı konulara yer verdiği içerik popüler kültürde daha fazla yer etmiştir.⁵³

İlk insan olan Âdem'e Yaratanı tarafından verilen özel yetilerle elde ettiği "kutsallık", Yahudi ırkının da kutsal sayılmasına imkân sağlaması yönüyle Hz. Âdem'i ve kıssasının önemini artırmaktadır. Aynı şekilde Âdem'in işlediği günah dolayısıyla insanoğlunun da cennetten çıkmasına sebep olarak gösterilen "asli günah" olgusu ve günahattan kurtulmanın yöntemi olarak kurgulanan vaftiz geleneği dikkate alındığında ilk insan olan Âdem ve kıssası, her iki dinin inanç kültürü açısından son derece önemli konulara kaynaklık etmektedir. Bu yönleriyle kutsal sayılan kitaplarda Hz. Âdem'in ve hikâyesinin geçtiği bölümler tarihî kronolojisine uygun olarak incelenmeye çalışılacaktır.

4.1.1. Tevrat'ta İlk İnsan

Tevrat ve Eski Ahit kaynaklarına göre ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ve kıssasına dair bilgilerin Tanah'ın, Tora (Tevrat) bölümünde yer aldığı görülmektedir. Ancak aynı kitap içinde iki farklı hikâye anlatımına sahip Yahvist ve Elohist metinlerin olması, Yahudi kutsal kitabının farklı kaynaklardan beslenmiş olduğunu düşündürmektedir.⁵⁴ Ancak Rabbînik metinlerde ilk insan konusunda diğerlerinden farklı olarak, bilimselliğe karşı uzlaşa içinde olumlu ve iyimser bir üslup takınıldığı da görülmektedir. Bu konuda Yahudi düşünür Maymonides, ilahî hikmeti elde edebilmek için evren ve beşer hakkında ilmi çalışmalar yapılmasını tavsiye ettiği⁵⁵ ve modern Yahudi düşüncesine göre de insanlığın elde ettiği bütün bilimler, Tora'nın ayrıntılarında gizli olduğu için ciddi çalışmalarla ancak gizil bilgilere ulaşılabileceği⁵⁶ iddia edilmektedir.

Âdem'in yaratılışına dair Tekvin bölümünde yer alan konu ile ilgili bölümler bir bütünlük içinde ele alınmakta ve Tanrı, evreni uzun devirleri ifade eden ve "gün"⁵⁷ adını verdiği zaman dilimiyle altı gün içinde yaratmıştır. Birinci gün gökleri ve sularla kaplı, boş, karanlık ve kaos hâlindeki yeryüzünü yaratmış, ardından karanlık ve ışığı birbirinden ayırmıştır. İkinci gün göğü şekillendirmiş, üçüncü gün ise kara parçalarını sulardan ayırıp yeryüzünde bitkilerin oluşumunu sağlamıştır.⁵⁸ Dördüncü gün güneşi ve yıldızları yaratmıştır. Beşinci gün sudaki canlıları, altıncı gün topraktaki canlıların oluşmasını⁵⁹ sağlayarak Yahve adına yeryüzündeki tüm canlılara hükmedecek ve kendi suretinde olacak şekilde ilk insanı⁶⁰ yani Âdem'i⁶¹ yaratmıştır. Daha sonra yalnız kalmaması için Âdem'in kaburga kemiğinden eşi Havva'yı yaratmıştır.⁶² Yaratılışın son şekli kabul edilen⁶³ ve insan

⁵² Kanonik Hristiyanlıkta Apokrif, kanonik (dini otoritelerce genel kabul görmüş) dini metinlerin ve kitapların parçası olmayan metin anlamında kullanıldığına dair bkz. Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş* (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999), 285.

⁵³ Cengiz Batuk, "Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 51.

⁵⁴ Batuk, "Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı", 52.

⁵⁵ Loike, John D.-Tendler, Moshe D. "Molecular Genetics, Evolution and Torah Principles", 14, 173.

⁵⁶ Idel, Moshe, *Absorbing Perfections: Kabbalah and Interpretation* (New Haven: y.y., 2000), 252.

⁵⁷ Tekvin 19:8'e göre beşerin gün anlayışı Tanrı'ninkinden farklıdır; (Mezmurlar 90:4) açık bir şekilde onun katındaki bir gün, beşer için bin gün ettiğini beyan eder.

⁵⁸ Yahuda Feliks, "Evolution", *Encyclopaedia of Judaica* (Second Edition), ed. Fred Skolnik (USA: Macmillan, 2007), 586-587.

⁵⁹ Rabbînik metinlerde Rab bir süre sonra sulardaki ve karalardaki devasa hayvanları ve bazı canlıları yok eder. (Eyüp 41:1-36; İşaya 27:1). Bu durum evrimsel gelişim ve seçim bilgisine uyumlu bir anlam içermektedir.

⁶⁰ Maymonides'ten sonra Rabbîni geleneğe sahip Yahuda Halevî, Torah'ta maddenin ezeli olduğuna inanılmasında bir sakınca olmadığı (Mezmurlar 104:5; Yeremya 31:34-35, 33/25; Guide II:283-288) gibi bu âlemden önce başka âlemlerin de var olabileceği fikrinin (Guide II:281-283) kabul edebileceğini iddia eder. Hatta o, Tekvin 3:7'yi yorumunda; Tanrı'nın daha önceden pek çok âlem yarattığını, sonra onları tamamen yok ettiğini belirtir.

⁶¹ Rabbînik lüteretürde Âdem ilk insan olarak görülmemektedir. Ondan önce 974 farklı insan topluluğunun yaratıldığı ve kötülükleri dolayısıyla birkaç kez yok edilip yerine yenilerinin yaratıldığı görüşü için bk. Mustafa Alıcı, "İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrin Tartışmaları", *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/14 (2018), 64.

⁶² Yaratılış 1:1-31.

türünü ifade eden bir isim olan “Adam”⁶⁴, beden ve ruha sahip mükemmel bir insan⁶⁵ olarak günahsız bir şekilde yaratılmıştır. Dolayısıyla Yahudilikte asil ve dürüst bir yapıyla yaratılmış olan insanın tabiatı hakkında dikkati çeken ilk unsur, onun Tanrı katında değerli bir varlık özelliği taşıdığına ve özel bir konuma sahip olarak yaratıldığına işaret etmektedir.⁶⁶ Yahudi geleneğinin ürettiği bu anlayış, uluslarının kutsallığı için beslemeleri gereken önemli bir konumdur.

Yahvist metne göre önce Âdem sonra Havva yaratılırken Elohist metinde insanın, erkek ve dişi olarak bir çift hâlinde aynı özden yaratıldığına yer verilmektedir.⁶⁷ Konu anlatımı bağlamındaki farklılığa ilişkin olarak Elohist anlatıların sürgün sonrası dönemde M.Ö. VIII. yüzyılın mitolojileri çerçevesinde üretilmiş olabileceği iddia edilirken, Yahvist metinlerin anlatımında farklılığın sebebi olarak İsrâiloğullarının yaşadıkları tarihten çok daha önce M.Ö. IX. yüzyıl mitolojik anlatılarına benzediği iddia edilmektedir.⁶⁸

Tevrat’ın ilk insanı nitelemek amacıyla kullandığı “insan”,⁶⁹ “adam”⁷⁰ ve “Âdem”⁷¹ kavramlarıyla, birbirleriyle özdeş aynı kişiyi kastettiği anlaşılmaktadır.⁷² Ancak bu yaklaşım muhtemelen Yahvist metin anlatımının kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü tek bir Âdem anlayışı; insanın/erkeğin kutsanmasıyla⁷³ üstün ırk anlayışının⁷⁴ oluşumuna katkı sağlamaktadır. Elohist anlatıma göre ise aynı anda ve aynı özden erkek ve dişinin yaratılması, kutsiyet atfedilen ırkın peygamberlerinin erkeklerden olmasına ve insanoğlunun yeryüzünün halifesi olmasına engel teşkil etmesi gibi sebeplerle kabul görmemiştir. Dolayısıyla üstün/seçilmiş ırk anlayışı, neredeyse yaratılış hikâyesinin tamamına etki edecek şekilde yansıtılmıştır.

Yahvist metnin Tekvin 1:1-2:4a bölümünde insanın yaratılışı şöyle anlatılır: “Dünya, üzerinde hiçbir bitkinin bulunmadığı boş bir çöl gibidir. Bir zaman sonra Tanrı yeryüzünden bir sis yükseltir ve yerkürenin tamamı sularla kaplanır. Sular çekildikten sonra yeryüzünün toprağından insan yaratılır.” Yahudiliğe göre madde ve ruh nitelikleriyle yaratılan canlı varlıklar arasındaki mesafe fazla değildir. Bir ucu yeryüzünün toprağına bağlı madde, diğer ucu da Tanrı’nın ruhu ile ilintili olmak üzere insandır.⁷⁵ Bu durum Rabbiler tarafından insanın; bilgilenebilmesi, konuşabilmesi, görebilmesi ve asalet sahibi olmak gibi özellikleriyle meleklerle benzedikleri, yeme-içme, çocuk sahibi olma, boşaltım sistemi ve ölümlü olmak gibi aşağılık özellikli yönleriyle hayvanlar gibi oldukları ifade edilmektedir.⁷⁶

Tevrat insanın yaratılışının ve gerekçesinin anlatıldığı hikâyede⁷⁷ Tanrı Yahve, antropomorfik bir üslupla anlatılmaktadır. Bu yönüyle yeryüzünde ilk insanın tanrılar tarafından yaratılış tarzı, yaratılma gerekçesi ve erkek öncelikli anlatımların olduğu mitolojik hikâye türlerine benzer üsluplarının etkin olduğu görülmektedir. Tevrat üslubundaki bu

⁶³ Tekvin 3:21, 4:1-2; Kaufmann Kohler, “Judaism”, *Jewish Encyclopedia* (New York and London: Funk and Wagnalls Company, 1901), 7/361.

⁶⁴ W.R.F. Browning, *A Dictionary of the Bible* (New York: Oxford University Press, 2004), 6.

⁶⁵ Rabbânî geleneğin, ilk insanın mükemmel yaratılmadığı, hatta çift cinsiyetli olduğu ifadesi için bk. Alıcı, “İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrim Tartışmaları”, 64.

⁶⁶ Simon ha Tsadik, *Pirke Avot (Bilgelerimizin Öğütleri)*, haz. Rav Naftali Haleva (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2004), 84.

⁶⁷ Batuk, “Âdem ve Havva’nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva’nın Hayatı”, 53-54.

⁶⁸ Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi*, 89-90.

⁶⁹ Tekvin 1:26, 27.

⁷⁰ Tekvin 2:5, 7, 8, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25; 3:9, 12, 22, 24; 4:1, 2.

⁷¹ Tekvin 3:17, 21; 4:1, 25; 5:1, 3, 4, 5.

⁷² Erdem, *Hiz. Âdem*, 21.

⁷³ Anne Baring, “The Myth of the Fall and the Doctrine of Original Sin”, <http://www.womenpriest.org/body/baring2.htm>, erişim: 21.10.2002; Anne Baring-Jules Cashford, “Eve: The Mother of All Living”, *The Myth of the Goddess: Evolution of an Image* (London: Penguin Books, 1991), 486-513.

⁷⁴ Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 21, 30.

⁷⁵ Simon ha Tsadik, *Pirke Avot (Bilgelerimizin Öğütleri)*, 85.

⁷⁶ Midrash Rabbah, *Exodus: Garden of Eden (I-X)*, Bereshith, 8/10-11, Ed. H. Freedman-Maurice Simon (London: The Soncino Press, 1961), 1/61.

⁷⁷ Tekvin 2:7.

anlatımın büyük benzerlikleriyle neredeyse İslam kültüründe de etkili olduğu mukayese edildiğinde kelami açıdan birçok yönüyle yanlış tanrı anlayışının gelişmesine yol açtığı görülmektedir.⁷⁸

Tevrat'a göre Âdem yaratıldıktan sonra "Aden" adı verilen⁷⁹ ve yeryüzünün doğusunda bulunduğu iddia edilen cennet gibi bir yere yerleştirildiği dikkate alındığında insanın bizzat yeryüzünde olduğu ve yaşayabileceği uygun bir yerin kendisi için ayarlandığı ve oraya yerleştirildiği görülmektedir. Âdem'in yeryüzünün toprağından yaratılmış olması İslam geleneğinde de yer almaktadır. Ancak topraktan yaratılış süreci burada da zikredilmemekte ve boşluklar açıklanmadan ve sorgulanmadan inanç oluşacak şekilde kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca insanın ihtiyaçlarını karşılamak için ekip biçebileceği bir ortamın varlığından bahsedilebilmesi; yaratılışa dair bütün işlerin yeryüzünde insandan önce gerçekleştirildiği anlamına geleceği için insana dair anlatıların tamamının yeryüzünde gerçekleştiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

Tevrat'ta Âdem'in imtihan edilip yememesi istenilen ağacın da "iyiliği ve kötülüğü bilme ağacı" olarak zikredildiği⁸⁰ ve Âdem'in bahçede yapayalnız bulunduğu zikredilmektedir. Sadece bitkilerin varlığından bahsedildiği ortamda hayvanlar henüz bulunmamaktadır. Tanrı, daha sonra yine yeryüzünün toprağından hayvan türlerini yarattıktan sonra isimlendirmesi için onları Âdem'e sunar. Dil yeteneğine sahip bir tarzda yaratılan⁸¹ insan, başlangıçta aynı dili konuşmaktadır. Ancak zamanla birbirlerine karşı düşmanlık yapabilecekleri öngörüsüyle tanrı tarafından farklı diller konuşmaya başlatılan insanoğlunun, yeryüzünün çeşitli bölgelerine dağıtıldığından⁸² bahsedilmektedir.

Tevrat'ın "Ve Rab, her kır hayvanını ve gökleri topraktan yaptı"⁸³ ifadelerinden anlaşıldığı üzere diğer canlıların da ontolojik olarak aynı özden yaratıldığı zikredilmektedir. İnsan gibi göklerin ve canlı varlıkların da öz olarak topraktan yaratıldığı ifade edilmesi, Yahudi geleneğinin üretimi dolayısıyla insanın diğer varlıklardan üstün yaratıldığı anlayışını ortadan kaldırmaktadır. Burada insan bütün varlıklarla eş değer biçimde yaratılmış ancak varlıklar içinden seçilerek görev ve sorumluluk verilmiştir denilebilir. Ayrıca birlikte yaşayacağı varlıklara kendisinin ad koymasını da bir anda olup bitmiş bir durum değil, bir sürecin sonucu olduğunu söylemek de mümkündür. Tevrat'a göre Âdem her canlıya isim koyar fakat kendisi için uygun bir eş bulamadığı için Yahve Elohim tarafından uyutulan Âdem'in kaburga kemiğinden⁸⁴ bir kadın yaratılır.⁸⁵ Burada kadının erkeğin bir parçasından meydana gelişi ifade edilmiş ve kadın unsuru ikinci plana itilmiştir. Tevrat anlatımındaki bilgi çerçevesinde Yahve Elohim'in bu şekildeki tutumu Tevrat'la ilişkide olan bütün toplumlarda etkin olmuş ve yaratılış hikâyelerinde erkek öncelikli bir anlayışı egemen kılmıştır. Kadın konusunu ilgilendiren Tevrat pasajlarının⁸⁶ en önemli sorunlarından biri de suçun ortak işlenmesine rağmen tek taraflı olacak şekilde erkeğin korunduğu, ancak kadına yönelik suçlayıcı bir tutumun tercih edilmesi durumudur. Ontolojik açıdan cinsiyetini tercih edemeden yaratılan kadının, erkeğin altında bir statü belirlenmiş oluşu ve suçun işlenmesinde eşit ortaklığına rağmen kadına karşı daha ağır bir suçlama yapılması ve orantısız ceza verilmesi Tanrı'nın adaletini sorgulatmaktadır. Aynı bilgilerin benzer üsluplarıyla İslam geleneğinde de rastlanması günümüzde de benzer sorunları doğurduğu görülmektedir.

⁷⁸ Fethi Kerim Kazanç, "Eş'ari Kelâm Sisteminde Allah Anlayışı ve Doğurduğu Sorunlar" *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu (2005)*, 109; Mehmet Evkuran, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru", *İslâmî İlimler Dergisi* 2/1, (2007), 52.

⁷⁹ Tekvin 2:8-15.

⁸⁰ Tekvin 2:16-17.

⁸¹ William Smith, "Adam", *Smith's Bible Dictionary* (MI: Christian Classics Ethereal Library, 2002), 20.

⁸² Tekvin 11:1-9.

⁸³ Tekvin 2:19-20.

⁸⁴ Tekvin 2:21-22-23.

⁸⁵ Joseph Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, trc. Kudret Emiroğlu (Ankara: İmge Yayınevi, 1994), 26-27.

⁸⁶ Tekvin 3:1- 21.

Tevrat'taki hikâyede erkeğin ve kadının kendilerine tahsis edilen bahçede/cennette yaşarlarken bir yılın tarafından kandırılarak yasak ağacın meyvesinden yemeleri sebebiyle cezaya çarptırıldıklarından⁸⁷ bahsedilir. Teşbihçi bir üslupla anlatılan bu bölümde Tanrı'nın olaylara bigâne kalarak günah işlemelerine göz yumması veya fark etmemesi ya cennetten çıkarmaya bir bahanenin oluşmasını istemesi ya da acziyet içinde olaylardan habersiz bir şekilde hareket etmesi anlamlarına gelebilecektir. Bu türden yaklaşımlar geleneğin düşünce sistemini de etkilemesi bağlamında İslami açıdan üzerinde durmayı gerektiren ciddi teolojik problemleri barındırmaktadır.

Kur'ân'da ve İslami geleneğin çoğunluğunda ayartıcı olarak zikredilen şeytanın yerini Tevrat anlatımında "Yılan"⁸⁸ almıştır. Daha sonra ise varlıklar arasında haksızlık oluşturacak şekilde "Yılan Hikâyesi" üretilmiş ve ontolojik anlamda akli ve iradesi olmayan bir varlığa suç isnat eden Tanrı tarafından lanetlenerek cezalandırılmıştır. Yılanın akıl ve iradesi olmadığı halde şeytanın vesvesesi sonucu suça dâhil edilmesine rağmen Tanrı tarafından Âdem ve Havva'nın suçuna ortak edilerek cezalandırılması ilginçtir. Hatta ortaklarına nispetle bedensel şekil değişikliği, görevinden azledilmesi ve lanetlenmesi şeklinde çok daha büyük bir cezalandırmanın oluşu, Tanrı'nın adaletinin ve merhametinin sorgulanacağı ciddi problemleri barındırmaktadır. Bu ithamlara rağmen İslam geleneğindeki bazı tefsir ve hadis kitaplarında⁸⁹ konunun yılan hikâyesine dönüştürülerek anlatılması izahı zor bir konudur. Kur'ân ayetlerindeki boşlukları doldurmak ve açıklığı gidermek için masum bir tutum gibi görünebilecek bu bilginin, Yahudi geleneğiyle benzerlik içinde oluşu etkilenmişliğe bir örnek olarak okunabilir. Her ne sebeple olursa olsun Allah'ın adaletinin sorgulanmasına neden olacak bu tür problemleri yaklaşımların kültürümüzden ayıklanması gerekmektedir.

İyiliği ve Kötülüğü Bilme Ağacı'na yaklaşarak suç işleyen Âdem, sonsuz yaşam sağlayacak olan "Hayat Ağacı"na da yaklaşmasın diye dünyada bir yer olan Aden Bahçesi'nden çıkarılmıştır.⁹⁰ Aden bahçesinden çıkarıldıktan sonra Âdem ve Havva'nın dünya hayatına nasıl uyum gösterdikleri hakkında herhangi bir bilgi verilmeden, ilk doğan çocuğun Kâin (Kâbil), sonra doğan çocuğun Âbil (Hâbil) olduğu konusundan bahsedilir. Bu bölümde biri kız diğeri erkek ikiz doğum gerçekleşmesinden hiç bahsedilmediği hâlde, İslam geleneğinin aynı batında ikiz doğumdan bahsetmesi,⁹¹ Sümer kaynaklı bir hikâyeye⁹² dayandırıldığı kanaatini oluşturmaktadır.

İncil metinleri çerçevesinde işlenen Âdem hikâyesi ise daha çok Hıristiyanların en temel konusu sayılan asli günah öğretisi etrafında şekillenmektedir. Şimdi de konuyu benzerlik ve farklılıklar noktasında ele almak için İncil kaynaklarına göz atalım.

4.1.2. İncillerde İlk İnsan

Hıristiyanlığın evrenin yaratılışına dair sunduğu bilgileri, Âdem ve Havva'nın yeryüzünde sürdürdükleri yaşamlarını ve Tanrı ile ilişkilerini içeren birçok bilgiyi Apokrif metinlerin bazı anlatılarında bulmak mümkündür. Günümüze ulaşmış son derece önemli olan Apokrif metinlerinden biri Yunanca diğeri Latince olan iki versiyonu arasında benzer ifadelerin varlığından bahsedildiği gibi farklı bölümler de bulunmaktadır.⁹³ Latince metin olan Vita, ilk insan çiftinin işledikleri günah sebebiyle hissettikleri pişmanlık konusunu

⁸⁷ Tekvin 3:8-12.

⁸⁸ Tekvin 3:13-15.

⁸⁹ İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999), 1/321; İbn-i Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan el-Ensârî el-İsbehânî, *Müşkilü'l-hadîs ve beyânühü*, nşr. Mûsâ Muhammed Ali (Beyrut: Âlimu'l-Kütüb, 1985), 51; Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn Alî b. Mûsâ el-Horâsânî, *Kitâbu Esmâillâhi ve Sifâtihi*, thk. Muhammed Muhibbu'd-Dîn Ebû Zeyd (Beyrut: Dâru's-Şühedâ, 1430), 370; İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdülkâdir Şeybe (Riyat: Mektebetü's-Su'ûdiyye, 1421/2001), 11/3.

⁹⁰ Tekvin 3:22-24.

⁹¹ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd el-Hâşimî, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1968), 1/36; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif li ibn-i Kuteybe* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.s.), 17.

⁹² Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, trc. Hamide Koyukan (İstanbul: Kocabalı Yayınları, 1999), 178-179.

⁹³ George W. E. Nickelsburg, *Jewish Literature Between the Bible and the Mishnah* (London: SCM Press Ltd., 1981), 256.

gündeme alırken Yunanca versiyon Apocalypse'de çocukları Kâin ve Âbil'in doğumu ve birbirlerini öldürme hikâyesine ilişkin Havva'nın gördüğü rüyayla başlar. Vita metninde ilk olarak Âdem ve eşinin işledikleri suçtan dolayı pişmanlıkları anlatılırken Apocalypse'de ise cennet ve sonrasında yaptıkları anlatılır. Her iki metindeki ortak nokta ise Âdem ve Havva'nın cennetten kovulduktan sonraki durumlarını kapsamıdır. Orijinal dili İbranice olan ve oradan tercüme edildiği anlaşılan İncil metinlerindeki ifadelerden M.S. 100 ile 200 yılları arasında, Yunanca ve Latince çevirilerinin ise yaklaşık M.S. 400'lerde yazıldığı tahmin edilmektedir.⁹⁴ Örneğin Âdem ve Havva'nın pişmanlığı, şeytanın cennetten düşüşü ve Âdem'in göğe yükselişi gibi olaylar⁹⁵ Latince metin olan Vita'da ayrıntıyla yer alırken Yunanca el yazma Apocalypse'de dolaylı olarak anlatılmaktadır. Benzer şekilde Apocalypse'de anlatılan⁹⁶ Havva'nın düşüşü hikâyesi ise Vita'daki anlatılarla benzerlik içindedir. Bu benzerliklere rağmen konulardaki anlatım üslubunun farklı oluşu bu metinlerin aynı verilerden beslendiklerine ancak zamansal farkı olan sözlü anlatım gelenekleri yoluyla aktarıldıklarına delil teşkil etmektedir. Dolayısıyla buradaki sorunun metinlerin İbranice olan ilk kaynaklarının sözlü anlatımlarından çok daha sonra yazıya aktarılmasından kaynaklandığı⁹⁷ görülmektedir.

Hıristiyan ilahiyatçılar yaratılış konusunun daha çok felsefi yönüne ağırlık vermişlerdir. İnsanın varlık sahasındaki yerini ve değerini anlamak için Allah'ın oğlu sayılan İsa'nın (as) konumunu anlamak gerekir. Tanrı'nın, bedenleşmiş/enkarne olmuş oğlu İsa'yı yeryüzüne göndermesi, insanlara olan merhametinin ve sevgisinin bir eseri olarak kabul edilir.⁹⁸ Hıristiyanların kabul ettiği Tekvin'deki anlatıya göre insan, Tanrı sureti'nde yaratılmış,⁹⁹ meleklerden üstün,¹⁰⁰ yaratılışın zirvesi kabul edilen¹⁰¹ ve Tanrı'nın her şeyi onun emrine verdiği¹⁰² bir varlık olarak ifade edilmektedir.¹⁰³ Dolayısıyla Tevrat'ın yeryüzündekilere hükmetme,¹⁰⁴ onları isimlendirme¹⁰⁵ gibi nitelikleriyle tanımladığı insana Tanrı tarafından değer verilen bir varlık olduğu vurgusu yapılmaktadır. İnsana verilen bu imkân ve değer, Allah'ın halifesi ve vekili olduğu düşüncesi ile insanlık tarihi boyunca yaygınlaşmıştır.¹⁰⁶ Bu değer Havva'nın da Tanrı sureti'nde¹⁰⁷ ve kaburga kemiğinden yaratılmış¹⁰⁸ olmasıyla¹⁰⁹ ona yansıtılmıştır.

Hıristiyanlar, kutsal kitaplarının bir bölümünü oluşturan Eski Ahit'i prensipte kabul ederler ancak yaptıkları yorumlarla Yahudilerin anlatılarından ayrılırlar. Bu anlamda İncillerde anlatılan ilk insanın yaratılışı ile ilgili hikâyenin, özellikle Pavlus'a atfedilen ilahiyat kısmına dair bölümleri özel bir önem taşır. Hıristiyanlar bu genel prensip dolayısıyla yaptıkları çalışmaları ve yaratılış olayını insan motifi üzerine kritize etmişlerdir.¹¹⁰ Bu

⁹⁴ M.D. Johnson, "Life of Adam and Eve, A New Translation and Introduction", *The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. James H. Charlesworth (New York: Doubleday, 1985), 2/251-252.

⁹⁵ Vita 1-29.

⁹⁶ Apocalypse 15-30.

⁹⁷ Johnson, "Life of Adam and Eve, A New Translation and Introduction", 2/252.

⁹⁸ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2006), 71.

⁹⁹ Tekvin 1:27.

¹⁰⁰ Mezmurlar 8:5.

¹⁰¹ Tekvin 1:28.

¹⁰² Mezmurlar 8:6.

¹⁰³ James I. McCord, "Know Thyself; Biblical Doctrine of Human Depravity", ed. Simon Doniger, *The Nature of Man* (New York: Harper&Brothers, 1962), 23-24.

¹⁰⁴ Tekvin, 1:26-28.

¹⁰⁵ Tekvin, 2:19.

¹⁰⁶ Erdem, *Hz. Âdem*, 52-53.

¹⁰⁷ Tekvin, 2:21-22.

¹⁰⁸ Erdem, *Hz. Âdem*, 57.

¹⁰⁹ Korsak; Tanrı'nın altıncı gününde "Adam'ı kendi suretinde yarattı." ifadesinden yola çıkarak ilk yaratılanın "erkek ve dişiliğe sahip canlı" formunda bir insan olduğu ve cinsiyet ayrımının ise daha sonra gerçekleştiğini söyler. Ayrıca Korsak; Tekvin'de Havva adının Âdem'den önce zikredildiğini, Tanrı'nın cennette iskân ettirdiği ilk insanın dişi ve erkek formunda bir canlı olan "ha-adam" olduğunu iddia eder. Mary Phil Korsak, "Eve, Malignant Or Maligned?", *Cross Currents* 44 (1994/95), 453-463.

¹¹⁰ Erdem, *Hz. Âdem*, 49-50.

çerçevede gerçek bir şahsiyetten daha çok insan için sembol olarak gördükleri Âdem'in varlık sahasındaki bulunuşunu, genel olarak insan türünün yaratılışı olarak değerlendirmişlerdir.¹¹¹

Rab tarafından kendisine itaat eden toprak, su, hava ve ateş gibi zayıf maddelerden mükemmel ve kuvvetli bir varlık¹¹² olarak, kendi suretinde ve çamurdan şekillendirilerek yarattığı insanı¹¹³ hiç arzu etmemesine rağmen, işlediği suçtan dolayı cennetin dışında yaşamaya mahkûm etmek durumunda kalmıştır. Yaratılış itibarıyla insan şerefle donatılmış,¹¹⁴ meleklerin saygı göstererek tazimde bulunduğu¹¹⁵ saygıdeğer bir varlık konumundayken, işlediği günahın sonra "kötü bir kalbe"¹¹⁶ sahip olarak çalışmak, hastalıklarla mücadele etmek, ölüme mahkûm olmak gibi Kur'ân'ın bahsetmediği birtakım zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Âdem ve Havva işledikleri hatadan sonra pişman olup Kur'ân'ın da bahsettiği şekli ile Tanrı'ya tövbe etmiştir.¹¹⁷ Yaptıkları suçun farkına varmış olarak ve hatalarını düzeltmek amacıyla Ürdün ve Dicle nehirlerinin kıyısında yaklaşık kırk gün boyunca tövbe etmişlerdir.¹¹⁸

Âdem ve Havva'dan bahseden Hıristiyan metinlerinin en önemli konusu "Asli Günah" teolojisidir. Genel anlamda "ilahî bir emre itaatsizlik sebebiyle Tanrı'ya karşı işlenmiş bir suç" olarak nitelenen günah psikolojisi, Hıristiyan metinlerinde tanrılaşma arzusu taşıyan varlığın açgözlülüğü olarak tanımlanmaktadır. Çünkü yılan, Havva'yı yasaklanan meyveyi yediğinde "tanrılar gibi olacağı"¹¹⁹ iddiasıyla kandırmıştır. Yine şeytanın Âdem'e secde etmeyi reddetmesi ve Tanrı'nın kendisine gazap etmesine aldırılmayarak göğün üzerine taht kurup "En Yüce gibi olacağını"¹²⁰ söylemesi, insan gibi şeytanı da günah işlemeye yönelten şeyin açgözlülük ve tanrılaşma arzusu olduğu anlaşılmaktadır. Vita'ya göre şeytanın Tanrı'ya karşı gelişi, Âdem'in günahının önüne geçirilse de günahın yeryüzüne gelişi yine bir kadın aracılığıyla olmuştur.¹²¹ Tekvin'de de Havva suçlanmakla birlikte, onun şahsında tüm kadınların suçlanması daha çok Apokrif metinlerde karşımıza çıkmaktadır.¹²²

Hıristiyanların Yeni Ahit kitabında, Âdem'in suçu "asli günah" doktrini olarak yer almaktadır. Bu anlayışa göre insanların tamamı atalarından miras kalan bu suç ile dünyaya gelmiş ve vaftiz edilmedikleri sürece de onunla beraber ölmüştür.¹²³ Bu noktada Hıristiyanlığın suç telakkisindeki kadına yönelik tutumunu da Pavlus'un "Âdem aldatılmadı fakat kadın onu aldattı ve günahkâr oldu"¹²⁴ şeklindeki ifadesi belirler. Aslında Âdem ile Havva'nın yaratılışları gereği suç işlemeleri ve böyle bir duruma düşmeleri doğal ve insani bir durumdur. Ancak ilk insan çiftinden sonra gelen nesillerin bu suçu işlememelerine rağmen sorumlu tutulmaları ve günahkâr sayılmaları haksız bir suçlamadır. Pavlus'a göre günah işlemenin ve ölümlü olmanın sebebi olarak yaratılan ilk insan ve yaşayan can sayılan ilk Âdem'den farklı olarak ikinci Âdem, dirilen ruh ve hayat kaynağı olan "İsa"dır. İlki insan olan Âdem, topraktan meydana getirilirken ikincisi olan İsa, gökten yeryüzüne gönderilmiştir.¹²⁵ İncil metinlerinin Pavlus'a dayandırılan ifadelerinde yaratılış sürecinin önemi ve tutarlılığından daha çok Âdem ile Havva'nın yasak ağaçtan yemek suretiyle insanlığın tamamını ilgilendiren asli günahın kaynağı olmaları ve bu günah prensibiyle

¹¹¹ Erdem, *Hız. Âdem*, 57.

¹¹² Margaret Dunlop Gibson, *Apocrypha Arabica (Kitabu'l-Magâl)* (London: Cambridge University Press, 1901), 5-6.

¹¹³ Vita 27.

¹¹⁴ Apokalyipse 20-21.

¹¹⁵ Vita 13-14.

¹¹⁶ Apokalyipse 13.

¹¹⁷ el-Bakara 2/37.

¹¹⁸ Vita 1-8.

¹¹⁹ Apokalyipse 18.

¹²⁰ Vita 15.

¹²¹ Apokalyipse 9, 11, 14, 21, 24, 29, 32; Vita 18, 26, 35, 44.

¹²² Batuk, "Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı", 66.

¹²³ Erdem, *Hız. Âdem*, 91.

¹²⁴ 1 Tim 2:14.

¹²⁵ Komisyon, "Âdem ve Havva" md., *Türk Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 1/128.

ilişkilendirilen vaftiz geleneğine temas edilmesidir. Ancak Hıristiyanlığın, İsa'ya kadar yaşayan insanların kurtuluşuna dair bir yaklaşım üretememiş olması evrensel nitelikten uzak bir din anlayışına sahip olduğunu da göstermektedir.

Yahudilik ve erken dönem Hıristiyanlık metinlerinde yer alan ilk insan çiftinin yaratılışı hikâyesi birçok anlatıya ve yoruma kaynaklık etmiştir. Bu noktada Pavlus'un Âdem kıssası üzerinden geliştirdiği asli günah anlayışına dair¹²⁶ spekülasyonların,¹²⁷ Hıristiyan teolojisine etki ettiği gibi I. yüzyıl Yahudi Apokrif metin yazımlarında da etkili olduğu görülmektedir. Hıristiyanlığın mitolojik öğelerle iç içe yoğrulmuş olduğu anlatıları sanki Tekvin'deki yaratılış hikâyesininin açıklayıcı metinleri görünümünde olduğu izlenimini vermekle birlikte olaylara bakışı ve akış sürecindeki yorum farklılıkları sebebiyle Yahudi geleneğinin ürettiği anlayışlardan ayrılmaktadır.¹²⁸

Hikâyenin Hıristiyan teolojisindeki yorumlarının ve metinlerdeki ortak konularda bile zamanın değişmesiyle içeriklerin değişmesinin sebebi; Yahudilerin kavmiyetçi üstünlüklerini korumak ve İsa'nın tanrılığıyla sonuçlandırılması gereken asli suç inancını koruma içgüdüsünden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Hikâyenin bu şekilde bir zihniyet etrafında şekillendirilmeye çalışılması insan unsurunun etkinliğini gözler önüne sermektedir.

4.2. Kur'an Işığında İlk İnsan

Kur'an'da ilk insan merkezli işlenen serüven, müstakil bir konu ve kıssa kültürü içinde ele alınarak indiği dönemin insanına ve kıyamete kadar gelecek insanların zihin dünyasına tevhit inancını delillendirmeye yönelik belge niteliğinde sunulmaktadır. Fakat İslam geleneğinde Hz. Âdem ve kıssası hakkında üretilen fikirlerin, geçmiş dönemlerdeki görüşlerden etkilenilerek ortaya konulduğu ve yorum içerikli bu görüşlerin günümüz tartışmalarına cevap niteliğinden uzak olduğu görülmektedir.

Konunun farklı bilgi ve kültürlerden de etkilenilerek yansıtılan tevil nitelikli yorumlarına ilişkin İslam geleneğinin yaklaşımlarının da teolojik eleştirileri gerektirdiğini Kur'an ışığında anlamak mümkündür. Örneğin Âdem kelimesinin kökeni itibarıyla toprakla ilişkili her türlü özelliklerin insanın maddi yapısında oluşu ve bu kavramın neredeyse bütün dillerde toprakla ilişkilendirilmesi yerküreye ait bir varlık olduğunu göstermektedir. Ancak ilk insanın yeryüzünde yaratıldığı gerçeği, Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinin anlayışlarını besleyecek tarzda ayrı bir cennette yaratılması yorumuna indirgenmesi tutarlı gözükmemektedir.

Kur'an'da ilk insanın yaratılışı ve ilk peygamber Hz. Âdem kıssası ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. İlk insanın yaratılış sürecinin anlatıldığı ayetler¹²⁹ ile ilk peygamber ve halife sayılan Hz. Âdem konulu ayetler,¹³⁰ geleneğin düşünce dünyasında bir bütünleşmiş gibi

¹²⁶ Nurullah Agitoğlu, *Peygamberimiz'in (sas) Dilinden Hz. Âdem* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2015), 34.

¹²⁷ Romalılar 5:12-21; 1 Korintliler 15:42-50.

¹²⁸ Nurullah Agitoğlu, *Peygamberimiz'in (sas) Dilinden Hz. Âdem*, 31.

¹²⁹ en-Nisâ 4/1; el-A'râf 7/189; ez-Zümer 39/6; Ayrıca er-Rûm 30/21; eş-Şûrâ 42/11; bu ayetlerde de insanlar için eşler yaratıldığı şeklinde ifadeler mevcuttur. Ancak el-A'râf 189. ayette geçen nefis-i vâhide kavramıyla ilk insanın kastedildiği konusu üzerinde ciddi çalışmalar yapılmamıştır. el-A'râf 7/189. ayeti bağlamında gündeme gelen "نفس واحدة" kavramıyla ilk yaratılan varlığın kastedildiği bu terkinin farklı ayetlerde geçtiğini de görmekteyiz. Zikredilen ayetleri konuya ilişkin bir kompozisyon bütünlüğünde değerlendirdiğimizde; ilk insan türünü/prototipini içermesi bakımından el-A'râf 7/189. ve 190. ayetlerinin öncelikle düşünülmesi, ardından insanların çoğalmasına ilişkin fikir vermesi noktasında en-Nisâ 4/1. ayetin yorumlanması, son olarak insanın belli bir olgunluğa geldikten sonra içlerinden biri olan Hz. Âdem'in halife olarak yetkilendirilmesini ele alan el-Bakara 2/30. ayetinin birlikte değerlendirilmesinin süreci anlatma bakımından çok daha tutarlı olduğu görüşündeyiz. Fakat günümüze kadar ilk insanın yaratılışı ile ilgili ayetlere ilişkin yapılan yorumların daha çok önce el-Bakara 2/30-37. ayetleri, ardından en-Nisâ 4/1. ayeti çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Ancak el-A'râf suresi 189. ve 190. ayetlerin dikkate alınmayıp bağlamından koparılmak suretiyle farklı birtakım yorumlarla izaha çalışılması, geleneğin yorumları üzerinde düşünmeyi ve akademik düzeyde bir araştırma yapmayı gerektiren önemli bir ayrıntıdır.

¹³⁰ el-Bakara 2/30-38.

anlaşılarak ilk insan ile ilk peygamberin aynı kişi olduğu konusunda neredeyse ittifak edilmiş olması¹³¹ bir başka problemdir.

Aslında nüzul süreci dikkate alındığında, Mekkî ayetlerin konu içerikleri ve işleniş üslubu Medenî surelerden farklılık arz etmektedir. Bu yöntemin muhataplara hitap ve psikolojik durumları dikkate alındığında tevhit akidesinin yerleşmesi ve zihinlerin şirk ve küfür tutumlarından uzaklaşması amacıyla Mekkî ayetlerde insan ontolojisi ve oluşum süreci üzerinde öncelikle durulduğu görülmektedir. Bunun sebebi kendini her şeyin üstünde gören insanın¹³² hiçbir şey olmadığı¹³³ hatırlatıldıktan sonra basit bir toprak parçasına dönüştürüldüğü,¹³⁴ topraktan evrilmek¹³⁵ suretiyle de dişi bir türe,¹³⁶ ondan da erkeğinin¹³⁷ oluştuğu söylenmektedir. Ardından erkek ve dişinin birlikteliğinden basit bir suya, oradan da erkekli dişilli birçok insana¹³⁸ dönüştüğü ifade edilmektedir. Ayetlerin nüzulüne ilişkin kronoloji, işlenen konuların bir kompozisyon bütünlüğünde ele alındığını da göstermektedir. Kur'ân'daki konuların insanın yaratılışındaki süreç ve bu sürecin evrenle ilişkisi dikkate alındığında bilimin verileriyle örtüşen bir mantıkla işlendiği görülmektedir. Bu anlamda yaratılış konusunun işlendiği Mekkî ayetlerde; cahiliye toplumunda nefsini tanımlayan muhatapları için basit ve değersiz bir beşerin vahiyle şereflendirilmesinden bahsedilmektedir. Medenî ayetler de ise muhatapları olan Ehl-i Kitap'tan halife olarak yetkilendirilen insanın bütün insanlara sirayet ettiğini düşündükleri asli günah inancı ile vahyi tevil yoluyla keyfileştirerek bir ırkın üstünlüğüne dönüştürme anlayışları eleştirilmektedir. Ayrıca konu ile ilgili ayetlerde genel olarak basitten mükemmele doğru değişik sebeplerle dönüşüm geçiren insanın psikolojik ve sosyolojik evrimine de vurgu yapılmaktadır.

Bu noktada kıssanın işleniş tarzı mitolojik anlatılardan bazılarına ve Ehl-i Kitap'ın verilerine de uygun bir üslupta oluşu, İslam geleneğinin kaynakları konusunda Kur'ân dışı verilerden de yararlandığını düşündürmektedir. Dolayısıyla mitoloji ve Ehl-i Kitap etrafında şekillenen Âdem hikâyesinin benzer anlatımlarla İslam geleneğinde de yer alması¹³⁹ birçok problemi geleneksel düşünceyle birlikte günümüze taşımaktadır. Bazı haberlerde veya kitaplarda alıntılanan bilgilerin Kitab-ı Mukaddes kaynaklı olduğu belirtilirken¹⁴⁰ diğer bazılarında kaynak gösterilmemesi hangi bilginin İsrâiliyat kaynaklı olup olmadığı konusundaki tespiti zorlaştırmaktadır. İsrâiliyat bilgisinin hepsini yalanlamak veya onaylamak -akademik açıdan- aşırı bir tutum olduğu kadar itikada veya ahkâma dair konularda bu tür rivayetlerin akideyi ifsat edebilmesi, fikirleri şüpheye düşürebilmesi açısından da ihtiyatla karşılanmasını gerektirmektedir.¹⁴¹ Dolayısıyla metot itibarıyla yoruma

¹³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/61; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 1/263; Ebû Ca'fer Muhammed et-Tûsî, *et-Tıbyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Habîb Kasîr (Necef: el-Matba'atu'l-İlmiyye, 1376-1957), 1/131-132; Rızâ, Muhammed Reşîd, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)* (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 1/215, 224; Neccâr, Abdulvahhâb, *Kıssasul-enbiyâ*, (Beyrut: y.y., 1986), 19-20.

¹³² Sâd 38/2; el-Ahkâf 46/20; el-Alak 96/7.

¹³³ Meryem 19/67; el-İnsân 76/1.

¹³⁴ Âl-i İmrân 3/59; el-Kehf 18/37; el-Hac 22/5; er-Rûm 30/20; Fâtır 35/11; el-Mü'min 40/67.

¹³⁵ Nûh 71/13-14; el-İnfîtâr 82/7-8.

¹³⁶ Âl-i İmrân 3/59; el-A'râf 7/189.

¹³⁷ el-A'râf 7/189.

¹³⁸ en-Nisâ 4/1; el-Hac 22/5; Fâtır 35/11.

¹³⁹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Türâs, h.13871), 103-104; İbn İshâk bu bilgiyi Ehl-i Kitap yoluyla İbn Abbâs'tan naklettiğini ifade ettiği bölüm için bkz. İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-târîh*, nşr. Ömer Abdusselâm Tedmirî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 1/31; Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Bâsilûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 10/11; Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. İbrâhîm en-Neysâbüri, *Arâisu'l-mecâlis* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 30-31; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye fî't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), 1/96-97; Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Tefsîru's-Semerkandî-bahru'l-ulûm*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, t.s.), 2/475; Bahrânî, Seyyid Hâşim Hüseyinî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Komisyon (Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 2006), 365.

¹⁴⁰ Yaratılış bölümünde, Vehb b. Münebbih'in anlattığı bölümün Tevrat'tan alıntı olarak aktardığı kısım için bk. İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 9; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 1/230.

¹⁴¹ Veli Atmaca, "Hadis'te İsrâiliyât'a Bakış (I)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1996), 378.

açık ayetleri, bilimsel verilere¹⁴² aykırı olabilecek şekilde tek bir görüşe veya inanca indirgemenin mümkün olmadığı görülmektedir.

SONUÇ

İnsanoğlu yeryüzünde varlık kazanmaya başladığı andan itibaren dünyayı ve kendisini anlamaya ve anlamlandırmaya çalıştığı zeminde dini metinlerin ve yorumlarının, insanın varlık ve anlam arayışına katkı konusunda kuşkusuz en büyük yardımcıları olduğu anlaşılmaktadır. Allah, kutsal metinler ve elçileri aracılığı ile insanlara varoluşlarını ve amaçlarını haber vermekte, ayrıca dünyada yarattığı sistemli bir düzenin kendisi ile de gözler önüne sermektedir. Dünyanın ve özellikle de canlılığın ilk olarak nasıl ortaya çıktığını hatta tek bir hücrenin oluşmasını açıklayabilmek için bile ciddi bir olasılık hesabına ihtiyaç duyulduğunu günümüz bilimsel verileri göstermektedir. Tesadüfen oluşması imkânsız olan bu düzenin varlığı, doğanın içinde kalmak gibi bir ön kabulden hareket edilmediği takdirde, oldukça çarpıcı bir biçimde metafizik âleme ve dolayısıyla bir yaratıcıya işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın verileri ışığında ilk insan ile ilgili olarak mitolojilerde, erken dönem ve insan kaynaklı inanç sistemlerinde ve ilahi dinlerde “Âdem” kavramının kökenine dair yorumların yeryüzü merkezli bir anlam ve anlatımla ilişkilendirildiği görülmektedir. Kur’ân ise insanın orijin yapısı meselesinde varoluşuna süreç mantığıyla dikkat çekmektedir. Farklı aşamalarda gerçekleşen bu varoluş yolculuğunun “Âdem” için ilki turâb (toprak) aşamasıdır ki bu yapı, yaratılışın temel malzemesi sayılır. İnsan organizmasının mayasını oluşturacak çamurdan süzülerek beşerin ilk nüvesini oluşturan ve ilk atası sayılan varlığın Kur’ân’da “nefs-i vâhide” tabiriyle ifade edildiği anlaşılmaktadır. Canlı hücrenin, ondan da doku ve organların yaratıldığı tesviye ise ayrı bir evrimsel yaratılışı mucizesidir. Başlangıçta erilliği ya da dişliliği problem teşkil etmeyen bir tekâmülle iyiye ve mükemmele doğru serüvenini devam ettire gelen insanlar içinden olgunluğa erişen birinin, yeryüzüne şeref katması amacıyla “halife” unvanı ile seçilip sorumluluk verilmesinin mümkün olduğu görülmüştür. Çünkü Yüce Allah’ın sisteminde her türlü yaratmaya imkân bulunmaktadır. Sadece konuyu anlama ve anlatma noktasında farklılıkların olduğu görülmüştür. Dolayısıyla insanoğlunun kendi kökenine ve orijiner yapısına izah araması tabii bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bu noktada İslam âlimleri de müşahedeye uygun olarak yaratılış ve Hz. Âdem kıssasını izah etmeye çalışmışlardır. İslam âlimlerinin gözlem ve değerlendirme yöntemine dayalı olarak geçmişten ve yaşadıkları çağın şartları içerisinde delil aramaları ve elde ettikleri verileri yaşadıkları çağa uygun bir şekilde yorumlamaları takdir edilir bir durumdur. Bu anlamda insanın kökenine ilişkin kullanılan kelime ve kavramların delalet ettiği manalar için ortak bir ifade üslubunun belirlenmesi, din-bilim uzlaşısında yanlış anlama ve anlaşılma problemini ortadan kaldıracağı görülmektedir.

Güncel metot ve yöntemlerle ulaşılmaya çalışılan ilk varlığa ilişkin tarihî ve bilimsel bilgilerin dinî yorum bilgisiyle çelişir gözükmemesi, bilim çağında yaşayan insanımızın eleştirdiği bazı sorunların üretilmesine sebep olmaktadır. Çünkü din yorumcuları tarafından en fazla 6 bin yıl önce ilk insan olarak Hz. Âdem’in yaratıldığının açıklanması, ilkel insanın 3,3 milyon yıl öncesinde görüldüğünü, ilkel de olsa teknik aletler yapan ve kullanan insanın ise MÖ 100 bin yıl öncesinde tarih sahnesindeki ulaştığı bilimsel verilerle ulaşılan bilgilerle çelişmektedir. Ülkemizde yapılan kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan Göbeklitepe’deki mabedin 10 bin yıl öncesine ait olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Yine ondan sonra keşfedilerek ortaya çıkarılan Boncuklu Tarla’nın, bir yerleşim yeri olarak MÖ 11 bin ile 12 bin yıllarına uzanan ve ilk yerleşik hayatın bulunduğu bu bölgede birçok ev ve konutun yanı sıra

¹⁴² İnsan, Homo cinsinin içerisinde yaşamını sürdüren bir canlı olarak modern davranışlarına MÖ 50.000 yıl önce kavuştuğu hususunda bk., Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 8-15; Allan Wilson’a göre insan, “90.000 ila 180.000 yıl öncesinde Afrika’dan göç etmiştir. Bu varyasyonun modern “İnsan” hâline gelmesi Afrika’da 140.000 ila 290.000 yıl önce ortaya çıkmıştır. Afrika’dan ayrılma süreci için hazır olma süresi yaklaşık 100.000 yıl sürmüştür. Çoğunluğu geride kalmış ve insan çeşitliliğinin oluşumunu sağlamıştır.” Bkz. Josef H. Reichholf, *İnsanın Evrimi*, trc. Nilüfer Epçeli, (İstanbul: Say Yay., 2016), 24.

mezarlar, özel binalar ile tapınak olarak isimlendirilen birçok yapı da açığa çıkarılmıştır. Günümüzde elde edilen bu bilgiler dikkate alındığında dinî metinlere çeşitli sebepler ve kaygılarla yoruma dayalı kanaat indirgemesi yapıldığı görülmektedir.

Kur'ân'ın ilk insanın yaratılışına ilişkin sunduğu tevil nitelikli ayetleri, her çağın insanın kendi dönemlerindeki şartlara uygun bir okuma ve yorumlama imkanı vermektedir. Bu yorumlar bazen konuya ilişkin tutarlı sonuçlar ortaya koyarken bazen de konuyu bağlamından uzaklaştırarak eksen kaymasına sebep olduğu görülmektedir. Çünkü insanlar nasları kasıtlı olarak veya farkında olmadan içinde buldukları toplumların kültürel yapılarına, bilgi birikimlerine, değer yargılarına ve inanış biçimlerine göre izaha yönelmişler ve bu çerçevede edindikleri fikirleri dinî anlayışlarına da yansıtarak dinin aslındanmış gibi göstermeye çalışmışlardır. Yapılan yorumları dinin aslından görenler ise farkında olmadan eleştiri dozunu artırarak kati inanç konusu haline dönüştürdükleri görüşlerini reddedenleri küfürle itham edebilmişlerdir. Hâlbuki herhangi bir konu ile ilgili Kur'ân ayetleri incelendiğinde kâinat kitabının verileriyle özdeş bir anlam bütünlüğü içinde olduğu görülecektir. Bu anlamda ilk insan konusunda geleneğin ürettiği ve tevhid akidesini zedeleyen eleştirel çıkarımlardan uzak ve bilimsellikle örtüşen anlam bütünlüğü çerçevesinde bugünün insanını da tatmin edecek güncel tevillerin yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Geleneğin ilk insan konusundaki esnek tevil tutumunun sunulduğu bu çalışma ile günümüzde de bizlerin aynı imkana sahip olduğu görülmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. - Güç, Ahmet. *Dinler Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Adam, Baki. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Adıbelli, Ramazan. *Mircea Eliade ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Agitoğlu, Nurullah. *Peygamberimiz'in (sas) Dilinden Hz. Adem*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2015.
- Alıcı, Mustafa. "İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrım Tartışmaları". *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/14 (2018), 59-89.
- Atan, Yaşar. *Akdeniz Mitolojyasından Efsaneler*. İstanbul: Evrensel Yayınları, 2011.
- Atmaca, Veli. "Hadis'te İsrâiliyat'a Bakış (I)". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1996), 359-387.
- Bahrânî, Seyyid Hâşim Hüseyinî. *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Komisyon. Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 2006.
- Baring, Anne-Cashford, Jules. *"Eve: The Mother of All Living", "The Myth of the Goddess: Evolution of an Image"*. London: Penguin Books, 1991.
- Batuk, Cengiz. "Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 51-96.
- Beyhakî. *Kitâbu Esmâillâhi ve Sıfâtihî*. nşr. Muhammed Muhibbu'd-Dîn Ebû Zeyd. Beyrut: Dâru's-Şühedâ, h. 1430.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

- Browning, W.R.F. *A Dictionary of the Bible*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Budda, A. Hilmi Ömer. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Vakit Yayınevi, 1935.
- Campbell, Joseph. *Batı Mitolojisi*. trc. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- Campbell, Joseph. *Yaratıcı Mitoloji*. trc. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Yayınevi, 1994.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabîyye*. nşr. Ahmed Abdülgafûr 'Attâr. Beyrut: Dâru'l-'İlmi lil-Melâyin, 1990.
- Collins, Francis S. *Tanrı'nın Dili (Bilim Tanrı İnançıyla Uzlaşabilir mi?)*. çev. Harutyun Parlak. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2008.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Erdem, Mustafa. *Hız. Âdem (İlk İnsan)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Estin, Colette-Laporte, Helene. *Yunan ve Roma Mitolojisi*. trc. Musa Eran. Ankara, Tübitak Yayınları, 2002.
- Evkuran, Mehmet. "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru", *İslâmî İlimler Dergisi* 2/1 (2007), 45-62.
- Feliks, Yahuda. *Encyclopaedia of Judaica*. ed. Fred Skolnik. USA: Macmillan, 2007.
- Gibson, Margaret Dunlop. *Apocrypha Arabica (Kitabu'l-Magal)*. London: Cambridge University Press, 1901.
- Gündüz, Şinasi. *Hıristiyanlık*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.
- Gündüz, Şinasi. *Sâbiiler Son Gnostikler*. Ankara: Vadi Yayınları, 1995.
- Hamilton, Edith. *Mitolojya*. trc. Ülkü Tamer. İstanbul: Varlık Yayınları, 1994.
- Heidel, Alexander-Eliş, Enûma. *Babil Yaratılış Destanı*. trc. İsmet Bikan. Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.
- Idel, Moshe. *Absorbing Perfections: Kabbalah and Interpretation*. New Haven: y.y., 2000.
- İsfahânî, Râgıb Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. nşr. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, h. 1412.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. nşr. Ömer Abdusselâm Tedmirî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1997.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî şerhu sahihi Buhârî*. nşr. Abdülkâdir Şeybe. Riyad: Mektebetü's-Suûdiyye, 1421/2001.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Me'ârif li ibn-i Kuteybe*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.s.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Alî Ebu'l-Fadl Cemâlû'd-Dîn. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sâdır. h. 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd el-Hâşimî. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. nşr. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1968.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *İslam Türk Ansiklopedisi*. İstanbul: Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1941.
- Kâdî Beydâvî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşîlî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, h. 1418.
- Kazanç, Fethi Kerim. "Eş'ari Kelâm Sisteminde Allah Anlayışı ve Doğurduğu Sorunlar" *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu* (2005).
- Kershaw, Stephen P. *Yunan Mitolojisi Rehber Kitabı*. çev. Şefik Turan (İstanbul: Salon Yayınları, 2018).
- Kohler, Kaufmann. *Jewish Encyclopedia*. New York and London: Funk and Wagnalls Company, 1901.
- Korsak, Mary Phil. "Eve, Malignant Or Maligned?". *Cross Currents* 44 (1994/95). 453-463.

- Kramer, Samuel Noah. *Sümer Mitolojisi*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1999.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Ferâhi'l-Ensârîyyi'l-Hazrecî. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Berdûnî-İbrâhîm Atfîş. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Loike, John D.-Tendler, Moshe D. "Moleculer Genetics, Evolution and Torah Principles", *The Torah U- Madda Journal* (2006-2007), 173-192.
- M.D. Johnson. "Life of Adam and Eve, A New Translation and Introduction", *The Old Testament Pseudepigrapha*. ed. James H. Charlesworth. New York: Doubleday, 2 (1983-1985), 249-295.
- Makar, İlyas. *İmanî*. Kahire: el-Kadâyâ el-Mesîhiyyetü'l-Kübrâ, 1981.
- McCord, James I. "Know Thyself; Biblical Doctrine of Human Depravity". *The Nature of Man*. ed. Simon Doniger. New York: Harper&Brothers, (1962), 22-34.
- Neccâr, Abdulvahhab. *Kıyasu'l-enbiyâ*. Beyrut: y.y., 1986.
- Neil, William. *Harper's Bible Commentary*. New York: y.y., 1975.
- Nickelsburg, George W. E. *Jewish Literature Between the Bible and the Mishnah*. London: SCM Press Ltd, 1981.
- Özbek, Metin. *Dünden Bugüne İnsan*. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Pak, Zekeriya. "Âlemîn' Kelimesinin Kur'ân'daki Anlamı Üzerine". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2009), 1-24.
- Rabbah, Midrash. *Exodus: Garden of Eden*. ed. H. Freedman-Maurice Simon. Bereshith. London: The Soncino Press, 1961.
- Reichholf, Josef H. *İnsanın Evrimi*. trc. Nilüfer Epeçeli. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)*. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetî'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Rosenberg, Donna. *Dünya Mitolojisi: Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*. trc. Komisyon. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2003.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. İbrâhîm en-Neysâbüri. *'Arâisu'l-mecâlis*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Sami, Şemseddin. *Esatir*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1296.
- Schimmel, Annamarie. *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Tefsîru's-Semerkandî-bahru'l-'ulûm*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Simon ha Tsadik. *Pirke Avot (Bilgelerimizin Öğütleri)*. haz. Rav Naftali Haleva. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2004.
- Smith, William. *Smith's Bible Dictionary*. USA: Grand Rapids, 2002.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. Beyrut: Dâru't-Türâs, h.1387.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ. *Sünen-i Tirmizî*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî-İbrâhîm 'Atve. Mısır: Şerîketü'l-Mektebe, 1975.
- Tûsî, Ebû Câ'fer Muhammed. *et-Tıbyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Habîb Kasîr. Necef: el-Matba'atu'l-İlmiyye, 1376/1957.
- Tümer, Günay. *Biruni'ye Göre Dinler*. Ankara: DİB Yayınevi, 1975.
- Yar, Erkan. "Kur'ân'da "Âlemîn" Sözcüğünün Toplumdilbilim Açısından Çözümlemesi". *Şarkiyat Dergisi* 8 / 2 (2016). 584-602.
- Yar, Erkan. *Ruh ve Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Kuveyt: Dâru't-Türâsî'l-'Arabî, 1965.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd İbn Ömer. *el-Keşşâf an hakâkik'i't-tenzîl*. Riyat: Mektebetü'l-'Abikân, 1418/1998.